

KONYA İLİNDE TARIMSAL KALKINMA KOOPERATİFLERİNİN ORTAĞI OLAN SÜT SIĞIRCILIĞI İŞLETMELERİNİN EKONOMİK FAALİYET SONUÇLARI

Mithat DİREK¹

Zeki BAYRAMOĞLU²

¹Selçuk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Konya/Türkiye

²Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Ankara/Türkiye

ÖZET

Konya ilinde Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin ortağı olan işletmelerin ekonomik başarısını ve örgütlenmenin işletmelere yaptığı katkıyı belirlemek amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Yapılan örnekleme işlemine göre toplam 46 işletme belirlenmiş ve yüzyüze görüşmek suretiyle anket yöntemiyle veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, genel olarak işletmelerin verimli olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu'na göre işletmelerin tarımsal geliri hesaplanarak karşılaştırılmış ve genel olarak yeter gelirli olmadıkları tespit edilmiştir. Araştırmada kooperatiflerin işletmelere teknik bilgi sağlama, girdi temini ve pazarlamada yeterince katkı sağlamadığı da belirlenmiştir. Kooperatiflerin tamamı projeli olmasına rağmen hiçbiri projenin gereklerini yerine getirmemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Süt Sığircılığı, Ekonomik Faaliyet Sonuçları, Tarımsal Kalkınma Kooperatifi

ECONOMICAL ACTIVITY RESULTS OF DAIRY FARMS MEMBERED IN AGRICULTURAL DEVELOPMENT COOPERATIVES FOR KONYA PROVINCE

ABSTRACT

This study was conducted to determine the economical effectiveness and supportment of cooperation to the farms membered in agricultural development Cooperatives in Konya province. Total 46 farms were determined by according to the sample selection and data were collected by face to face visits and they were analyzed. The study results showed that most farm were productive. According to the Agricultural Reform Rules namely 3083 land consolidation in irrigated areas, calculated agricultural incomes of farms ere compared and all farms had insufficient incomes. In research, cooperatives supplied insufficient supportment to the farms regarding tecnic information and input supply and marketing.

Keywords: Dairy farms, economical activity results, agricultural development cooperative

GİRİŞ

Ülkemizde hayvancılığın geliştirilmesi amacı ile başlatılan uygulama, süt hayvancılığına kooperatifçilik ile yeni bir ivme kazandırma çabalarını da içermektedir. Özellikle 1987 yılından sonra başlatılan damızlık süt sığırları ithali küçük tarım işletmelerinin de bu hayvanlara sahip olmasını mümkün kılacak arayışlara yönlendirmiştir. İthal sığırların satın alma fiyatları çok yüksek olduğundan, küçük tarım işletmelerine kooperatif kefaletiyle süt hayvanı verilmeye başlanmıştır. Kooperatif ortağı işletmelerde, iki süt hayvanı olacak şekilde toplam 200 başlık (100 aile) süt sığircılığı projesi, 1990'lı yılların başından itibaren Tarım Bakanlığı tarafından başlatılmıştır. Uygulamanın temel amacı, yörede süt sığircılığının geliştirilmesi ve kooperatif ortaklarının ürünlerinin en iyi şekilde değerlendirilmesidir. Ülkemizde hayvansal ürün üreticilerinin kooperatif yolu ile örgütlenmesinin sosyo-ekonomik amaçları birçok noktada toplanmaktadır. Bunlardan birincisi tüketicinin ödediği fiyatlarla, üretici eline geçen fiyatlar arasındaki marjın tüketici lehine artırılması, çok sayıdaki küçük üreticileri yeni oluşan bir ekonomik dengede bir süre daha tutarak, toplumsal bir denge unsuru olmak, ikincisi de iç ticaret hadleri yolu ile sanayi kesimine aktarılan tarımsal fazlaları elde ederek bunu, kırsal alanların sanayileş-

mesine yarayan bir kalkınma modeli içerisinde şekillendirmek ve yeni bir sosyo-ekonomik denge oluşmasına katkıda bulunmak, üçüncüsü de kırsal kitleler arasında oluşturulabilecek dayanışma ile sosyo-psikolojik açıdan olumlu gelişmeler için uygun ve dinamik bir ortam yaratmaktır (Çıkin 1982).

Üreticilerin, kooperatif bünyesinde işbirliğine gitmeleri ile çalışma konularında önceden her bir ortak işletme tarafından ayrı ayrı yapılan işler toplulaştırılmakta, faaliyet tekrarları ve bu şekilde kaynak ve zaman kaybı önlenmektedir. Kooperatifleşme aynı zamanda kaynak etkinliğini ve verimliliğini artırmada etkili olabilmektedir (Duymaz 1985). Bugün kooperatifler, tarımsal kaynakların etkin şekilde üretime katılmalarını sağlayacak ve küçük ekonomik birimlerin ulusal ekonomiye katkılarını artıracak kuruluşlar olarak büyük bir öneme sahiptirler. Bunun örneklerini özellikle gelişmiş ülkelerde, kooperatif ortakların bireysel ekonomilerinde yarattığı katkılarda görmek mümkündür.

Gelişmiş pek çok ülkede kooperatifçiliğin itici ve sürükleyici güç olarak tarımda yer alması, tarımın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bugün AB ülkelerinde kooperatifçiliğin sütçülük sektöründeki payı % 50'nin üzerindedir. Örneğin kooperatiflerin topladıkları ve işledikleri süt miktarı, Türkiye'de üretilen toplam

sütün (8.489.082 ton), Fransa'da 5,9, Almanya'da 4,6, Hollanda'da 2,2 katıdır. Buna göre Fransa'da toplam sütün % 85'i, Danimarka'da pazara arz edilen sütün % 92'si, İtalya'da % 32'si, İsveç, Norveç ve Polonya'da içme sütününün % 100'ü kooperatiflerin aracılığı ile değerlendirilmektedir (Mülayim, 1995). Ülkemizde bu oranın % 2,9 olduğu göz önüne alındığında kooperatifliğin geliştirilmesinin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, kooperatif ortağı olan süt sığırcılığı işletmelerinin ekonomik yapılarını belirlemek, kooperatifin, ortaklarının bireysel ekonomilerine yaptığı katkıları tespit etmek, işletmelerin gelir ve gider unsurlarını belirlemek, yıllık faaliyet sonuçlarını tespit etmek, işletmelerin büyüklüğü ile gelir düzeyi arasındaki ilişkiyi belirlemek, ortak kooperatif ilişkilerini belirlemek ve ortakların kooperatif hakkında tutum ve düşüncelerini ortaya çıkarmaktır.

MATERYAL VE METOT

Materyal

Çalışmanın ana materyalini, Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin tip projelerinden biri olan "100x2 Süt Sığırcılığı Projesinin" uygulanmış olduğu Konya ilinde kooperatif çatısı altında süt sığırcılığı faaliyetini yürüten işletmelerden alınan veriler oluşturmaktadır.

Aynı zamanda konu ile ilgili kurum ve kuruluşlar (Tarım İl Müdürlüğü, Devlet İstatistik Enstitüsü, T.C. Ziraat Bankası) ziyaret edilerek uzman kişilerin görüşleri alınmıştır. Çalışmada çeşitli kurum ve kuruluşlardan elde edilen ikincil verilerden de yararlanılmıştır.

Ayrıca verilerin değerlendirilmesinde ve analiz aşamasında SPSS ile MİNİTAB istatistik paket programlarından yararlanılmıştır.

Örnekleme Aşamasında Uygulanan Metot

Bu 31 yerleşim birimi içerisinde Reis, Gölçayır, Alibeyhüyüğü, Okçu, Türkmencamili, Balçıkhisar, Bağbaşı, Hotamış, Sazlıpınar, Avşar, İslık ve Karakaya köyleri, ekonomik ve sosyal yapının yanında köyün doğal yapısı da dikkate alınarak gayeli olarak seçilmiştir. Bu köylerde kooperatif ortağı olan, süt sığırcılığı yapan toplam 999 işletme araştırmanın ana çerçevesini oluşturmaktadır.

Frekans tablosundan yararlanılarak ana çerçeve, küçük ölçekli(0-8), ve büyük ölçekli (9+) olmak üzere sınıflandırılmıştır.

Tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemine göre çalışılacak örnek sayısı aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanmıştır (Yamane, 1967).

$$n = \frac{(\sum (N_h S_h)^2 / N^2 D^2 + \sum N_h S_h^2)}{D} = d / z$$

Formülde;

n : Örnek sayısı,

N : Populasyondaki işletme sayısı,

N_h : h'nci tabakadaki işletme sayısı,

S_h² : h'nci tabakanın varyansı,

d : Populasyon ortalamasından izin verilen hata payı,

z : Hata oranına göre standart normal dağılım tablosundaki z değerini ifade etmektedir. Örnek hacminin belirlenmesinde % 10 hata payı ile % 95 güven sınırları içerisinde çalışılmıştır. Örnekleme sonucunda 46 örnek işletme tespit edilmiştir. Bunlardan 30'u küçük ölçekli, 16'sında büyük ölçekli işletmeleri oluşturmaktadır.

İşletmelerin Ekonomik Analizinde Uygulanan Metot

Çalışmada tarımsal kalkınma kooperatiflerinin üyesi olan ve kooperatiften süt ineği alan işletmelerden süt sığırcılığı işletmeleri olarak bahsedilmektedir.

İşletmelerin sermaye yapıları, sermayenin fonksiyonlarına göre sınıflandırılması esas alınarak incelenmiştir (Açıl ve Demirci, 1984, İnan 1998).

Toprak sermayesinin tespit edilmesinde bölgedeki alım satım değeri esas alınmıştır. Arazi ıslahı sermayesi için, yenilerde maliyet bedeli kullanılmış, eskilerde ise, yeniden inşa bedelinden amortisman payı düşülerek kıymetlendirilmiştir. Bina sermayesini kıymetlendirmede yeni inşa edilen binalar için beyan edilen maliyet bedeli esas alınmış, eski binalar ise mevcut durumları ve yıpranma süreleri dikkate alınarak yeniden inşa bedeline göre hesaplanmıştır. Tarla demirbaşının kıymet takdiri maliyetine göre yapılmıştır. Hayvan sermayesi kıymet takdiri, yaş ve verimlilik durumlarına göre yöredeki alım satım fiyatları ve çiftçinin beyanı esas alınarak yapılmıştır. Alet makine sermayesi, yeni olanlarda satın alma bedeli, eskiler ise yarayışlılık durumlarına göre alım satım değeri üzerinden kıymetlendirilmiştir. Malzeme mühimmat sermayesi çiftlik avlusu fiyatına göre kıymetlendirilmiştir. İşletmelerin para mevcudu, alacakları ve borçları saptanırken çiftçinin beyanı esas alınmıştır. Çalışmada av ve balık sermayesine rastlanmadığı için hesaplanmamıştır (Erkuş 1979).

İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarının analizinde; İşletmelerde gayrisafi üretim değeri, tarımsal faaliyet sonucunda elde edilen bitkisel ve hayvansal ürün miktarlarının, çiftçi eline geçen ürün fiyatları ile çarpılması ile bulunan değere, hayvan sermayesindeki üretken değer artışlarının ilave edilmesi ile saptanmıştır (Açıl ve Demirci 1984).

Gayrisaf hasıla ise, gayri safi üretim değerine işletme dışı tarımsal gelir ve ikamet edilen konutların kira karşılıklarının ilave edilmesi ile bulunmuştur. İşletme dışı tarımsal gelirin hesaplanmasında ise işletmecinin beyanı esas alınmış olup, işletmeye ait alet ve makine ile aile işgücünün, işletme dışındaki tarımsal işlerde çalışmaları karşılığında elde ettikleri gelirin toplamından oluşmaktadır.

Toplam değişen masraflar, gayrisafi üretim değerinden çıkarılarak brüt kar, toplam işletme masrafları gayrisafi hasıladan çıkarılarak saf hasıla belirlenmiştir (Açıl ve Demirci 1984).

Tarımsal gelir, işletmecinin başarı düzeyinin ölçülmesinde kullanılan en önemli kriterlerden biri olup, saf hasılaya aile işgücü ücret karşılığının eklenmesi ve bunların toplamından ödenen arazi kiralari ve ortakçılık payları ile borç faizlerinin çıkarılması ile tespit edilmiştir. Ayrıca 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu'na göre karşılaştırma yapılarak işletmelerin yeter gelirli olup olmadığı da incelenmiştir.

Mali oranların hesaplanmasında aşağıdaki oranlar kullanılmıştır.

Mali Rantabilite; $MR = (\text{Net Kar} / \text{Öz Sermaye}) \times 100$

Ekonomik rantabilite;

$ER = (\text{Net Kar} + \text{Borç faizleri}) / (\text{Öz Sermaye} + \text{Yabancı Sermaye}) \times 100$

Rantabilite Faktörü; $RF = (\text{Saf Hasıla} / \text{Gayrisafi Hasıla}) \times 100$

Sermaye devir oranı; $SDO = (\text{GSÜD} / \text{Toplam Yatırım Sermayesi}) \times 100$

Mali kaldıraç oranı; $MKO = (\text{Toplam Borçlar} / \text{Toplam Aktif Sermaye}) \times 100$

ARAŞTIRMA BULGULARI

Nüfus ve İşgücü Varlığı

İncelenen işletmelerde, işletme başına nüfus varlığı 4,43 kişidir. İşletme gruplarına göre nüfus sayısı Tablo 1. Aile ve yabancı işgücü miktarının (EİB) toplam işgücüne oranı

İşletme grupları	Aile işgücü			Toplam işgücüne oranı	Yabancı işgücü			Toplam işgücüne oranı	Toplam işgücü		
	E	K	E+K		E	K	E+K		E	K	E+K
0-8	1,55	1,24	2,79	47,20	0,27	2,85	3,12	52,80	1,82	4,09	5,91
9+	1,70	1,42	3,12	60,47	0,10	1,94	2,04	39,53	1,80	3,36	5,16
İşletmeler ortalaması	1,60	1,30	2,90	51,42	0,21	2,53	2,74	48,58	1,81	3,83	5,64

Arazi Varlığı, Tasarruf Şekli ve Üretim Deseni

İncelenen işletmelerde çiftçi ailesi başına düşen ortalama işletme arazisi genişliği işletme büyüklük grupları itibari ile, küçük ölçekli işletmelerde 43,80 ve büyük ölçekli işletmelerde 83,72 da olup, işletmeler ortalaması 57,69 da'dır. Mülk arazi ve kiraya tutulan arazi varlığından oluşan işletme arazisi içerisinde mülk arazinin oranı % 82,65, kiraya tutulan arazinin oranı ise % 17,15'dir. Yapılan çalışmada ortakçılıkla tarımsal faaliyet yapan işletmeye rastlanmamıştır (Tablo 2).

Tablo 2. İncelenen İşletmelerin arazi tasarruf şekilleri

İşletme Grupları	Arazi Tasarruf Şekli				Toplam işletme arazisi
	Mülk arazi		Kiraya tutulan arazi		
	da	%	da	%	
0-8	39,40	89,95	4,40	10,05	43,80
9+	63,56	75,92	20,16	24,08	83,72
İşletmeler ortalaması	47,80	82,65	9,89	17,15	57,69

değişmekle birlikte, küçük ölçekli işletmelerde 4,28, büyük ölçekli işletmelerde 4,71 kişidir. İşletmelerde kadın nüfusu (% 51,02) erkek nüfusundan (%48,98) fazladır. Bu durum işletme büyüklük grupları için de aynıdır. İncelenen işletmelerde 0-6 yaş grubu üzeri nüfusun % 95,42'si okuma-yazma bilmektedir. Bu oran küçük ölçekli işletmelerde % 93,83, büyük ölçekli işletmelerde ise % 98,37'dir. Okur-yazar olmayan nüfusun yoğunluğu küçük ölçekli işletmelerde (% 6,17) daha fazladır.

İncelenen işletmelerin sahip olduğu toplam işgücü varlığı 5,64 EİB'dir. Bunun % 67,91'i kadın, % 32,09'u erkek işgücü varlığıdır. Toplam işgücü varlığının %51,42'si aile işgücü, % 46,58'i yabancı işgücü varlığından oluşmaktadır. İşletme gruplarına göre, büyük ölçekli işletmelerde işgücü varlığı 5,16 EİB olarak tespit edilmiş ve bunun % 65,12'si kadın işgücü varlığı, % 34,88'i erkek işgücü varlığıdır. Kadın işgücünün yabancı işgücü içerisindeki yoğunluğunun nedeni, tarla faaliyetlerinde kadın işgücünün daha fazla çalıştırılmasıdır.

Turan (1997), Çerkeş İlçesinde süt sığırcılığı yapan tarım işletmeleri üzerine kooperatifleşmenin etkileri adlı çalışmada, süt sığırcılığı işletmelerinde, işletme başına düşen işgücünü 2,93 EİB olarak tespit etmiştir (Turan 1997).

Aksoyak (1995), Konya İlinin Süt sığırcılığı üzerine yaptığı bir çalışmada, süt sığırcılığı işletmelerinin ortalama işletme arazisini 146 da olarak tespit etmiş olup, bunun % 83'ü mülk arazi olduğunu belirtmiştir.

Aynı zamanda Konya İlinde ortalama işletme genişlikleri 93 da'dır (Anonim 2003). Bu veriler bize proje kapsamında süt sığırcılığı yapan işletmelerin küçük ölçekli işletmeler olduğunu göstermektedir. Nitekim incelenen işletmelerin ortalama işletme genişliği 57,69 da olarak tespit edilmiştir.

İncelenen işletmelerde toplam işletme arazisinin % 73,22'si sulu, % 26,78 kuru tarla arazisidir. Sulanan arazilerin oranı büyük ölçekli işletmelerde (% 76,74), küçük ölçekli işletmelere (% 62,50) göre daha fazladır.

Yapılan çalışmada meyve arazisi, bağ arazisi ve sebzelik arazisi olan işletmeye rastlanmamıştır. İşletme arazilerinin tamamı tarla arazilerinden oluşmaktadır. Tarla arazisinde yetiştirilen ürünler, şekerpancarı, fasulye, buğday, arpa, patates ve mısırdır. İncelenen

işletmelerde tarla arazisine uygulanan üretim deseni Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. İncelenen işletmelerde üretim deseni

İşletme grupları	Üretim deseni														Toplam Da
	Şekerpancarı		Fasulye		Buğday		Nadas		Arpa		Patates		Mısır		
	da	%	da	%	Da	%	da	%	da	%	da	%	da	%	
0-8	11,77	26,87	11,27	25,74	13,33	30,43	0,70	1,60	6,40	14,61	0,33	0,75	0	0	43.80
9-+	17,78	21,24	12,57	15,07	42,20	50,41	6,36	7,60	4,50	5,37	0	0	0,31	0,003	83.72
İşletmeler ortalaması	13,86	24,02	11,72	20,32	23,57	40,86	2,67	4,73	5,74	9,95	0,02	0,0003	0,11	0,002	57.69

İşletmelerin Sermaye Yapısı

Aktif Sermaye

Aktif sermaye, arazi sermayesi (çiftlik sermayesi) ve işletme sermayesinden oluşmaktadır. Arazi sermayesi toprak sermayesi, arazi ıslahı sermayesi, bina ve

bitki sermayesinden oluşmaktadır. İşletme sermayesi de sabit işletme sermayesi (alet-makine sermayesi ve hayvan sermayesi) ve döner işletme sermayesi (yardımcı maddeler sermayesi ve para sermayesi)'den oluşmaktadır.

Tablo 4. İncelenen işletmelerde aktif sermayenin dağılımı (milyon TL)

Sermaye grupları	İşletme grupları						
	0-8		9-+		İşletmeler ortalaması		
	TL	%	TL	%	TL	%	
Arazi sermayesi	Toprak	23.390	51,04	24.820	41,27	23.880	47,04
	Arazi ıslahı	600	1,31	1.190	1,98	800	1,58
	Bina	13.000	28,37	13.200	21,95	13.060	25,72
	Bitki	520	1,13	1.200	2,00	770	1,52
	Toplam	37.510	81,85	40.410	67,19	38.510	75,85
Sabit işletme sermayesi	Hayvan	3.130	6,83	12.940	21,52	6.540	12,88
	Alet makine	4.840	10,56	6.090	10,13	5.250	10,34
	Toplam	7.970	17,39	19.030	31,64	11.790	23,22
Döner işletme sermayesi	Malzeme ve mühimmat	150	0,33	300	0,50	201	0,40
	Para	200	0,43	400	0,66	269	0,53
	Toplam	350	0,76	700	1,16	470	0,93
Toplam işletme sermayesi		8.320	18,15	19.730	32,81	12.260	24,15
Toplam aktif sermaye		45.830	100,00	60.140	100,00	50.770	100,00

İncelenen işletmelerde işletme başına 50.770 milyon TL aktif sermaye tespit edilmiştir. Bunun % 24,15'ini İşletme sermayesi ve % 75,85'ini arazi sermayesi oluşturmaktadır. İşletme genişlikleri arttıkça aktif sermayenin işletme başına düşen miktarı artmaktadır. Küçük ölçekli işletmelerde işletme başına aktif sermaye 45.830 milyon TL iken, büyük ölçekli işletmelerde 60.140 milyon TL'dir.

Aktif sermaye içerisinde en fazla payı toprak sermayesi (% 47,04) almaktadır. Bu işletme gruplarına göre değişmemektedir. Tablodan da görüldüğü gibi toprak sermayesinin aktif sermaye içindeki oranının normal bir işletmede bulunması gerekenden çok yüksek olması yanında, bitki, arazi ıslahı, malzeme ve para sermayesi oranları çok daha düşük düzeydedir. Aktif sermayenin bu oluşumu işletme başarısını olumsuz yönde etkileyen bir durum olarak nitelendirilebilir (Erkuş 1979).

Karaarslan (2000), Tokat İli Merkez İlçede projeye dayalı süt sığırcılığı işletmelerinin ekonomik analizi adlı çalışmasında, aktif sermaye içerisinde arazi sermayesinin % 80 ve işletme sermayesinin ise % 20 oranda yer aldığını tespit etmiştir. Aynı çalışmada hayvan sermayesinin işletme sermayesi içerisindeki payının % 53 ve aktif sermaye içerisindeki payının ise % 11 olduğu belirtilmiştir (Karaarslan 2000).

İnan ve arkadaşları (2001), Damızlık hayvan yetiştiriciliği üzerine yaptıkları bir çalışmada, aktif sermayenin % 75'ini arazi sermayesi ve % 25'ini ise işletme sermayesinin oluşturduğunu belirtmişlerdir (İnan ve ark 2001).

İncelenen işletmelerde arazinin dekarına düşen aktif sermaye miktarı 878,38 milyon TL olarak tespit edilmiştir. Bu değer küçük ölçekli işletmelerde 1044,30 milyon TL iken büyük ölçekli işletmelerde 717,41 milyon TL olarak tespit edilmiştir.

Pasif Sermaye

İncelenen işletmelerin pasif sermayesi, işletmede kullanılan yabancı sermaye ile öz sermayenin oluşturduğu bir bütün olarak incelenmiştir. İncelenen işletmelerin aktif sermayesinde kiraya tutulan arazi değerleri de bulunmaktadır. Bu nedenle işletmelerin yabancı sermayesinin içerisinde kiraya tutulan arazilerin değeri de yer almaktadır. İncelenen işletmelerin pasif sermaye dağılımı Tablo 5.'de verilmiştir.

İncelenen işletmelerde işletme başına toplam pasif sermaye 50.770 milyon TL olarak belirlenmiştir. Bunun % 87,32'sini öz sermaye ve %12,68'ini yabancı sermaye oluşturmaktadır. Pasif sermayenin durumu işletme grupları arasında da farklılık göstermektedir. Küçük ölçekli işletmelerde işletme başına pasif sermaye 45.830 milyon TL olarak belirlenmiştir. Bunun

% 90,53'ünü öz sermaye ve % 9,47'sini yabancı sermaye oluşturmaktadır. Küçük ölçekli işletmelerde öz sermayenin pasif sermaye içerisindeki oranının daha

fazla olması, küçük ölçekli işletmelerin büyük ölçekli işletmelere göre daha az kira ile arazi işletilmesinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 5. İncelenen işletmelerde pasif sermayenin dağılımı (milyon TL)

	İşletme grupları					
	0-8		9+		İşletmeler ortalaması	
	değer	%	değer	%	değer	%
Arazi Karşılığı İpotekli Borçlar	780	1,70	510	0,85	690	1,36
Banka ve Kooperatif Borçları	320	0,70	1.560	2,59	750	1,48
Cari ve Adi Borçlar	1.200	2,62	910	1,51	1.100	2,17
Toplam	2.300	5,02	2.980	4,96	2.540	5,00
İndi borçlar	2.040	4,45	7.390	12,29	3.900	7,68
Toplam yabancı sermaye	4.340	9,47	10.370	17,24	6.440	12,68
Öz sermaye	41.490	90,53	49.770	82,76	44.330	87,32
Toplam Pasif sermaye	45.830	100,00	60.140	100,00	50.770	100,00

Büyük ölçekli işletmelerde işletme başına toplam pasif 60.140 milyon TL olarak belirlenmiştir. Bunun % 82,76'sını öz sermaye ve %17,24'ünü yabancı sermaye oluşturmaktadır.

Karaarslan (2000), Tokat İli Merkez İlçede projeye dayalı süt sığırcılığı işletmelerinin ekonomik analiz adlı çalışmasında, pasif sermaye içerisinde öz sermayenin % 98 ve yabancı sermayenin % 2 oranda olduğunu belirtmiştir (Karaarslan 2000)

Aksoyak (1995), Konya ilinde süt sığırcılığı üzerine yaptığı bir çalışmada, öz sermayenin pasif sermaye içerisindeki oranının % 98 ve yabancı sermayenin oranının da % 2 olduğunu tespit etmiştir (Aksoyak 1995).

Bozoğlu ve arkadaşları (2001), Tonya ilçesinde süt işletmelerinin ekonomik yapısı üzerine yaptıkları bir çalışmada öz sermayenin, pasif sermaye içerisindeki payının % 98 ve yabancı sermayenin payının ise % 2 olduğunu ifade etmişlerdir.

İşletmelerin dekarına düşen pasif sermaye 880,05 milyon TL olarak belirlenmiştir. İncelenen işletmelerde dekara 768,42 milyon TL öz sermaye ve 111,63 milyon TL yabancı sermaye miktarı belirlenmiştir. Bu işletme büyüklüklerine göre değişiklik göstermektedir. Dekara düşen öz sermaye miktarı küçük ölçekli işletmelerde 947,26 milyon TL iken, büyük ölçekli işletmelerde 594,48 milyon TL olarak tespit edilmiştir. Ayrıca dekara düşen yabancı sermaye miktarı küçük ölçekli işletmelerde 99,09 milyon TL iken, büyük ölçekli işletmelerde 123,87 milyon TL olarak tespit edilmiştir. Büyük ölçekli işletmelerde dekara öz sermayenin fazla olması işletme arazilerinin geniş olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda büyük ölçekli işletmelerde yabancı sermayenin dekara düşen miktarının fazla olması ise büyük ölçekli işletmelerde kiralanan arazisinin daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

İşletmelerin Yıllık Faaliyet Sonuçlarının Analizi

Çalışmada GSÜD hayvansal üretim değeri ile bitkisel üretim değerinin toplamından oluşmaktadır. Bitkisel üretim değeri, ürün miktarı ile ürün fiyatının

çarpılması ile elde edilmiştir. Hayvansal üretim değeri ise ürün miktarı ile ürün fiyatının çarpımına PDKA eklenmesi ile hesaplanmıştır. İşletme başına GSÜD 9221,16 milyon TL olarak tespit edilmiştir. Bu değer % 57,43'ünü bitkisel üretim değeri ve % 42,57'sini hayvansal üretim değeri oluşturmaktadır. İşletme başına BBHB'ne düşen GSÜD 1723,58 milyon TL ve dekara düşen GSÜD ise 159,84 milyon TL olarak tespit edilmiştir. İşletme genişlikleri arttıkça GSÜD'de artmaktadır. İncelenen işletmelerde GSÜD'nin içerisinde hayvansal üretim değeri çok yüksek bir değer tespit edilmiştir. Türkiye'de hayvansal üretim değerinin GSÜD içerisindeki payı % 4,91 ile % 42,19 arasında değişmektedir (Erkuş 1979).

Tablo 6. Yıllık faaliyet sonuçlarının analizi

	İşletme grupları		
	0-8	9+	İşletmeler ortalaması
GSÜD	6.370,84	14.609,47	9.221,16
GSH	7.984,86	16.257,87	10.847,21
İşlet. masrafları	7.570,17	10.999,61	8.763,80
Saf hasıla	414,69	5.258,26	2.083,41
Brüt kar	2.896,42	8.376,18	4.786,24
Tarımsal gelir	2.162,82	6.272,24	3.580,43
Tarım dışı gelir	1.050,50	1.220,00	1.109,45
Topl. aile geliri	3.213,32	7.492,24	4.689,88

İncelenen işletmelerde işletme başına GSH, 10.847,21 milyon TL olarak tespit edilmiştir. Bunun % 85,01'ini GSÜD, % 10,23'ünü İşletme dışı tarımsal gelir ve % 4,76'sını konut kira bedeli oluşturmaktadır. İşletme ortalaması olarak BBHB'ne düşen GSH 2027,52 milyon TL iken, dekara 188,03 milyon TL, 100 TL'lik işletme masrafına düşen GSH 124 TL olarak tespit edilmiştir. Aynı zamanda GSH'nın aktif sermayeye oranı hesaplanmış ve işletme başına % 21,27 olarak belirlenmiştir.

İncelenen işletmelerde işletme başına düşen işletme masrafları 8.763,88 milyon TL hesaplanmıştır. Bu değer % 50,60'ını değişen masraflar ve % 49,40'ını sabit masraflar oluşturmaktadır. Ayrıca işletmelerde BBHB'ne düşen işletme masrafları 1.638,09 milyon TL, dekara düşen işletme masrafları

151,91 milyon TL hesaplanmıştır. İşletme masraflarının aktif sermayeye oranı da % 17,26 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca işletme masraflarının aktif sermayeye oranı da % 16,32 olarak tespit edilmiştir. İncelenen işletmelerde işletme başına sabit masraflar 4.328,88 milyon TL hesaplanmıştır. Bu değer % 32,88'ini amortisman masrafları, % 9,06'sını bina tamir bakım masrafları ve % 58,06'sını aile işgücü ücret karşılığı oluşturmaktadır. İşletmelerde BBHB'ne düşen sabit masraflar 809,14 milyon TL ve dekara düşen sabit masraflar 75,04 milyon TL hesaplanmıştır. İncelenen işletmelerde işletme başına değişen masraf 4.434,92 milyon TL olarak hesaplanmıştır. Bu değer % 61,21'ini hayvansal üretim değişen masrafları ve % 38,79'unu bitkisel üretim değişen masrafları oluşturmaktadır. İşletmelerin BBHB'ne düşen değişen masrafları 828,96 milyon TL, dekara ise 76,88 milyon TL olarak hesaplanmıştır. İnan ve Arkadaşları (2001), Damızlık hayvan yetiştiriciliği üzerine yaptıkları bir çalışmada, işletme başına düşen değişen masrafların % 70'ini hayvansal üretim değişen masraflarının oluşturduğunu belirtmişlerdir (İnan ve ark 2001).

İncelenen işletmelerde işletme başına saf hasıla 2.083,41 milyon TL olarak hesaplanmıştır. Gayrisaf Hasılanın % 80,79'unu işletme masrafları ve % 19,21'ini saf hasıla oluşturmaktadır.

İnan ve arkadaşları (2001), Damızlık sığır yetiştiriciliği üzerine yaptıkları çalışmalarında, işletme başına saf hasılanın pozitif olduğunu belirtmişlerdir (İnan ve ark 2001)

Ayrıca işletmelerde GSH'nın 100TL'sine düşen SH' la, işletmeler ortalaması 19,31 TL olarak hesaplanmıştır. İşletme masraflarının 100 TL'sine düşen SH işletmeler ortalaması 19,20 TL olarak hesaplanmıştır. Saf hasılanın aktif sermayeye oranı, işletme ortalaması % 3,46 hesaplanmıştır.

İncelenen işletmelerde işletme başına 4.786,24 milyon TL hesaplanmıştır. GSÜD'nin % 48,10'unu toplam değişen masraflar oluştururken, % 51,90'ını brüt kar oluşturmaktadır. Aynı zamanda işletmelerde BBHB'ne düşen brüt kar 894,62 milyon TL olarak hesaplanmıştır. Ayrıca işletme arzisi başına brüt kar 82,96 milyon TL olarak hesaplanmıştır.

Tarımsal gelir, tarım işletmelerinde müteşebbisin başarı derecesini ortaya koyma bakımından önem taşımaktadır(Erkuş 1979).

İncelenen işletmelerde işletme başına tarımsal gelir 3.580,43 milyon TL olarak hesaplanmıştır. Bu değer işletme gruplarına göre farklılık göstermektedir. Küçük ölçekli işletmelerde işletme başına tarımsal gelir 2.162,82 milyon TL büyük ölçekli işletmelerde 6.272,24 milyon TL olarak hesaplanmıştır. Ayrıca işletmelerde BBHB'ne işletme ortalaması 669,24 milyon TL olarak, dekara ise işletme ortalaması tarımsal gelir 62,06 milyon TL olarak hesaplanmıştır. Nüfus başına tarımsal gelir işletme ortalaması 808,22 milyon TL, küçük ölçekli işletmelerde 505,33 milyon TL ve

büyük ölçekli işletmelerde 1.331,69 milyon TL hesaplanmıştır.

3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu'nda 1984 fiyatları ile yeter tarımsal gelir 1 milyon TL olarak kabul edilmiştir. Toptan Eşya Fiyatları Endeksindeki (TEFE) artışlar dikkate alınarak bu gelir 2001 yılında 3.698 milyon TL olarak hesaplanmıştır. İşletmelerin yeter gelirli sayılabilmesi için tarımsal aile gelirinin en az 3.698 milyon TL olması gerekmektedir. Bu değere göre küçük ölçekli işletmeler yeter gelirli olarak görülmemektedir. Büyük ölçekli işletmeler yeter gelirli işletmeler olarak kabul edilmektedir. Ayrıca incelenen işletmeleri işletme ortalamasına göre değerlendirdiğimizde, genel olarak işletmelerin yeter gelirli olmadıklarını söyleyebiliriz.

İnan ve arkadaşları (2001) damızlık hayvan yetiştiriciliği üzerine yaptıkları çalışmalarında, işletme başına düşen tarımsal gelirin, yeterli olduğunu belirtmişlerdir.

İncelenen işletmeler de işletme başına toplam aile geliri 4.689,88 milyon TL hesaplanmıştır. Bu değer % 76,34'ünü tarımsal gelir ve % 23,66'sını tarım dışı gelir oluşturmaktadır. Nüfus başına toplam aile geliri ise 1.058,66 milyon TL hesaplanmıştır. Toplam aile geliri işletme gruplarına göre farklılıklar göstermektedir.

Mali Oranlar

İncelenen işletmelerde rantabilite faktörü, mali rantabilite, ekonomik rantabilite, sermayenin devir oranı ve mali kaldıraç oranı hesaplanmıştır.

Tablo 7. Mali oranlar

%	İşletme Grupları		
	0-8	9+	İşlet. ort.
Rantabilite Faktörü	5,19	32,64	19,21
Mali rantabilite	-0,89	7,62	2,41
Ekonomik rantabilite	0,92	8,9	4,19
Sermaye devir oranı	13,90	24,29	18,16
Sermaye devir hızı (yıl)	7,19	4,12	5,51
Mali kaldıraç oranı	5,02	4,96	5,00

Rantabilite faktörü SH'nın GSH'ya oranını vermektedir. Rantabilite mutlak değer olmayıp, nispi bir değerdir. İncelenen işletmelerde işletme başına ortalama % 19,21 olarak belirlenmiştir. Bu oran işletme gruplarına göre farklılık göstermektedir. Küçük ölçekli işletmelerde %5,19 olarak belirlenirken, büyük ölçekli işletmelerde 32,64 olarak tespit edilmiştir.

Mali Rantabilite, öz sermayenin karlılığını yani işletmenin başarısını göstermektedir. İncelenen işletmelerde mali rantabilite % 2,41 olarak tespit edilmiştir. Bu büyük ölçekli işletmelerde % 7,62 ve küçük ölçekli işletmelerde % -0,89 olarak tespit edilmiştir.

Ekonomik rantabilite toplam yatırım sermayesinin karlılığını vermektedir. İncelenen işletmelerde işletme ortalaması ekonomik rantabilite % 4,19 olarak tespit edilmiştir. Bu işletme gruplarına göre farklılık gös-

termektedir. Büyük ölçekli işletmelerde ekonomik rantabilite % 8,9 olarak hesaplanırken küçük ölçekli işletmelerde % 0,92 olarak tespit edilmiştir.

Mali ve ekonomik rantabilitenin hesaplanması sonucu küçük ölçekli işletmelerde düşük değer tespit edilmiştir. Bu küçük ölçekli işletmelerde öz sermayenin fazla olmasına karşı net kar düzeyinin çok düşük olmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye’de yüksek enflasyonun önemli bir ekonomik sorun olması nedeni ile rantabilite oranları, cari faiz oranlarından düşüktür. Bu durum tarım işletmelerinin aktif sermaye içinde bulunan toprak ve bina gibi sabit varlıkların enflasyon nedeni ile aşırı değer kazanması ile açıklanabilmektedir (İnan 1998). Ancak incelenen işletmelerde saptanan oranlar çok düşük de olsa, yapılan benzer çalışmalar ile uyum göstermiş olup toplam yatırım sermayesine ve öz sermayeye pozitif bir faiz geliri getirebileceğini söylemek mümkündür.

Toy (2002), Nazilli ilçesinde tarım işletmelerinin ekonomik yapısı adlı çalışmasında mali rantabiliteyi % 3,64 ve ekonomik rantabilite %5,09 olarak belirlemiştir. Gündoğmuş ve Tanrıvermiş (2001), doğrudan gelir desteği üzerine yaptıkları bir çalışmada, mali rantabiliteyi % 2,63 ve ekonomik rantabiliteyi % 2,91 olarak tespit etmişler ve öz sermayenin getirisinin pozitif olduğunu belirtmişlerdir. Bozoğlu ve arkadaşları (2001), Tonya ilçesinde süt sığırcılığı işletmelerinin ekonomik yapısı üzerine yaptıkları çalışmada, mali rantabiliteyi % 4,86 ve ekonomik rantabiliteyi % 5,59 olarak tespit etmişlerdir. Ayrıca çalışmada 1990-2000 yılları arasında (1994 ve 1999 yılları hariç) ortalama reel faiz oranının % 4 olduğunu belirterek, elde edilen rantabilite değerlerini bu orana göre yorumlamışlardır.

İncelenen işletmelerde sermaye devir oranı % 18,16 olup sermaye devir hızı 5,51 yıl olarak hesaplanmıştır. Bu işletme gruplarına göre farklılık göstermektedir. Küçük ölçekli işletmelerde sermaye devir oranı % 13,90 iken sermaye devir hızı 7,19 yıl olarak hesaplanmıştır. Büyük ölçekli işletmelerde ise sermaye devir oranı % 24,29 iken sermaye devir hızı 4,12 yıl olarak tespit edilmiştir.

İnan ve arkadaşları (2001), damızlık hayvan yetiştiriciliği üzerine yaptıkları çalışmalarında, işletmelerinin sermayelerinin devir oranını 0,07-0,11 arasında tespit etmişlerdir.

Mali kaldıraç oranı işletmelerin toplam borçlarının ödeyebilme gücünü göstermekte olup toplam borçların aktif sermayeye bölünmesi ile hesaplanmaktadır. İncelenen işletmelerde mali kaldıraç oranı % 5,00 olarak tespit edilmiştir. Bu küçük ölçekli işletmelerde % 5,02 ve büyük ölçekli işletmelerde ise 4,96 olarak tespit edilmiştir. Bu oram aktif sermayenin % kaçının yabancı sermaye ile finanse edildiğini ortaya koymaktadır. Oranın yüksek olması, işletmenin spekülatif finanse edildiğini, kredi veren kuruluşlar açısından güven sınırlarının dar olduğunu, işletmenin faiz ve borçlarını

ödeyememe nedeni ile mali yönden zor durumlara düşme olasılığının yüksek olduğunu gösterir (Özudoğru 2003). Mali kaldıraç oranı gelişmiş ülkelerde % 50 tehlike sınırı olarak görülmektedir. Fakat Türkiye’de var olan enflasyon baskısı nedeniyle bu oran % 60’dan sonra borç ödeme gücü açısından tehlikeli olmaktadır (Akgüç 1995).

İncelenen işletmeler için belirlenen bu değerler diğer yörelerdeki işletmelere göre daha düşüktür. Gündoğmuş ve Tanrıvermiş (2001), Polatlı ilçesinde yaptıkları bir çalışmada mali kaldıraç oranını % 14,76 ve % 19,04 olarak belirlemişlerdir. Bu işletmelerin borçlanma durumları ile alakalıdır. İşletmeler bulundukları öz sermayeye oranla da az yabancı kaynak kullanmaktadırlar. Mevcut ekonomik koşullarda işletmelerin tasarrufları işletmelerin daha fazla gelişmesine olanak vermektedir. Buna karşı işletmeler yeteri derecede işletme ve yatırım kredisi kullanmadıklarından zaman içerisinde tarımsal yapının iyileşmesi yavaş olmaktadır. Yapılan çalışmada kooperatiflerin işletme yönetimi ve sermaye kullanımı üzerine ortaklarına herhangi bir bilgilendirme çalışması yapmadığı da belirlenmiştir.

Kooperatiflerin Durumları ve Kooperatif Ortaklarının Görüşleri

İncelenen işletmelerde kooperatife üye olan süt sığırcılığı işletme yöneticilerinin % 23,91’i 20-35 yaş arası, % 50’si 36-50 yaş arası ve % 26,09’u ise 50 yaş ve üzeri kişilerden oluşmaktadır. Genel olarak kooperatife üye olan işletme yöneticilerinin ortalama yaşı 44’dir.

Genel olarak kooperatif ortağı olan işletme yöneticilerinin eğitim seviyesine baktığımızda % 67,38’i ilkökul mezunu, % 8,70’i ortaokul mezunu, % 15,22’si lise mezunu, % 4,35’i yüksek okul ve fakülte mezunu olup, % 4,35’inin ise okuryazarlığı bulunmamaktadır.

İşletme yöneticilerinin üye olduğu kooperatifler; Pancar Ekicileri İstihsal ve Satış Kooperatifi, Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, Toprak Su Kooperatifi ve Tarım Kredi Kooperatifleridir. Sadece Tarımsal Kalkınma Kooperatifine üye olanlar (1 kooperatife üye olanlar), küçük ölçekli işletmelerde % 44,66, büyük ölçekli işletmelerde % 50 ve genel olarak % 47,82 oranındadır. Üye olduğu kooperatif sayısı 2 olanlar, küçük ölçekli işletmelerde, % 26,67, büyük ölçekli işletmelerde % 25 ve genel olarak % 26,09’dur. Üye olduğu kooperatif sayısı 3 olanlar, küçük ölçekli işletmelerde % 26,67, büyük ölçekli işletmelerde % 12,50 ve genel olarak %21,74’dür. Üye olduğu kooperatif sayısı 4 olanlar, küçük ölçekli işletmelerde bulunmayıp, büyük ölçekli işletmelerde % 12,50 ve genel olarak % 4,35 oranındadır.

İşletme yöneticilerinin üye oldukları kooperatif sayılarına bakıldığında küçük ölçekli işletme yöneticilerinin kooperatiflerle iş birliği yapmaya daha yatkın olduğu görülmektedir. Bu durum küçük ölçekli işletmelerin büyük ölçekli işletmelere göre sermayelerinin

yetersiz olması ve üretim girdilerini temin etmekte sıkıntı çekmelerinden kaynaklanmaktadır.

Genel olarak kooperatife üye olan işletme yöneticilerinin kooperatif hakkındaki bilgi düzeylerine bakıldığında % 58,70'inin bilgi sahibi olmadığı görülmektedir. Kooperatifçilik konusunda, incelenen işletmelerin eğitim seviyesi çok düşüktür. Bu da kooperatiflerin başarı oranını olumsuz yönde etkilemektedir.

Yönetim kurulu dışında kalan kooperatif ortaklarının % 95'i ana sözleşmeyi okumadıklarını, kooperatife karşı olan borç ve haklarını bilmediklerini ifade etmişlerdir.

Çalışma kapsamında olan kooperatiflerin tamamı süt sığırcılığı üzerine çalışmakta olup, projeden faydalanmak için kurulmuştur. Nitekim Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri çok amaçlı kooperatifler olarak tanımlanmaktadır. İncelenen kooperatifler süt sığırcılığı dışında herhangi bir faaliyette bulunmamakla birlikte süt sığırcılığını geliştirme yönünde de bir çalışma yapmamışlardır.

Kooperatife üye olan işletme yöneticilerinin tamamı süt ineği sahip olmak için kooperatife üye olmuş ve kooperatiflerden de beklentilerini bulamamışlardır. Kooperatif ortaklarının % 15,22'si projenin başarısızlığını hayvanların ölmesine, %17,39'u girdilerin pahalı ve süt fiyatının ucuz olmasına, % 23,92'si hayvanların veriminin düşük olmasına, %13,04'ü kültür inekleri konusunda yetiştiricilik bilgilerinin olamamasına ve %17,39'u hayvanların çevre şartlarına uyum sağlayamamasından ileri geldiklerini ifade etmektedirler.

Kooperatif ortaklarına göre, kooperatiflerin başarısızlığının % 89,13'ü kooperatif yöneticilerinden kaynaklandığı ifade etmektedirler.

Çalışmada denetleme yetersizliği tespit edilmiştir. Proje gereği barınakların plana göre uygun olması gerekmektedir (Proje planına göre, binalar betonarme ve durak genişlikleri yemlikler standartlara uygun olmalı). İncelenen işletmelerde barınakların % 40'ı proje planına uymamaktadır.

Projeye göre bulundurulması gereken sorumlu zooteknist ve veterinerlere rastlanmamıştır. Hayvanlar alım sırasında sağlık kontrolünden geçirilmemiş ve çevre şartlarına uygunluğu araştırılmamıştır. Bu tedbirsizlik hayvanların % 16'sının ölümüne neden olmuştur.

Projenin amaçları arasında süt sığırcılığı ile birlikte yem bitkilerinin ekim alanının genişletilmesi de vardır. Ama incelenen işletmelerde yem bitkileri ekim alanına rastlanmamıştır.

Uygulanan projede kooperatiflere, ortakların süt sığırcılığı sonucundaki ürünleri pazarlama ve faaliyet için gerekli girdi temini sorumluluğu verilmiştir. İncelenen kooperatiflerin sadece % 8'i ortakların girdi temini ile ilgilenmekte olup, % 92'sinin bu yönde bir çalışması olmadığı tespit edilmiştir. Ürün pazarlama konusunda ise incelenen kooperatiflerin sadece %

16'sı kooperatif ortaklarının ürünlerini toplayıp pazarladığı belirlenmiştir. Ürün pazarlama konusunda ortaklarda kooperatife karşı ilgisiz kalmaktadırlar. İncelenen işletmelerde süt satışının % 21'i kooperatif aracılığı ile gerçekleştirilmiş olup, bu oran küçük ölçekli işletmelerde % 13 ve büyük ölçekli işletmelerde % 37,5'dir.

Çalışmada kooperatif yöneticileri ile de görüşülmüştür. Yönetim kurulunda bulunan kişilerin ortalama yaşı 43 olup, okur yazar olamayanlar (% 4) ve ilkökul mezunlarının çoğunlukta olması kooperatiflerin başarısı açısından düşündürücüdür.

Kooperatif yöneticilerinin kooperatifçilik hakkındaki bilgi düzeyi ise, % 52'si bilgisi yok, % 20'si az, % 12'si orta, % 10'u iyi ve % 6'sı çok iyi düzeydedir. Bu oranların kooperatiflerin başarısızlık sebeplerini açıklamada yeterli olduğu düşünülmektedir.

Kooperatif hakkında bilgisi olan insanların % 25'i Tarım İl Müdürlüğü, %16,67'si diğer kooperatiflerden (Tarım Kredi Kooperatifi ve vd.) ve %58,33'ü ise kendi araştırarak öğrendiğini ifade etmektedir.

Projeden sorumlu kurum olan Tarım İl Müdürlüklerinin, kooperatifçilik eğitimi konusundaki payının az olması, kooperatiflerin başarısızlığında kamu kurumlarının da payının olduğunu göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İncelenen işletmelerde işletme başına ortalama 2,90 EİB aile işgücü varlığı tespit edilmiştir. Toplam işgücünde kadın işgücü (%67,91), erkek işgücüne oranla (%32,09) fazladır. Bu durum tarla tarımında, çapa bitkilerinin işçiliğinde kadın işçilerin kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Çalışmada işletme başına işletme arazi genişliği 57,69 da olarak belirlenmiştir. Bu değer % 82,65'i mülk arazisi, % 17,15' kiraya tutulan arazilerden oluşmaktadır. Çalışmada ortaklıkla yürütülen tarımsal faaliyete rastlanmamıştır. Büyük ölçekli işletmelerde kiraya tutulan arazinin toplam işletme arazisi içerisindeki payı küçük ölçekli işletmelere göre daha fazladır. Bu durum büyük ölçekli işletmelerin alet-makine yönünden daha fazla arazi işleme kapasitesinin olmasından kaynaklanmaktadır.

Toplam aktif sermaye 50.770 milyon TL'dir. Bu değer % 24,15'ini işletme sermayesi, % 75,85'ini arazi sermayesi oluşturmaktadır. Küçük ölçekli işletmelerde arazi sermayesi (% 81,55) büyük ölçekli işletmelere (%67,19) göre daha fazladır.

İncelenen işletmelerde işletme başına toplam pasif sermaye 50.770 milyon TL olarak belirlenmiştir. Bunun % 87,32'sini öz sermaye ve %12,68'ini yabancı sermaye oluşturmaktadır. Pasif sermayenin durumu işletme grupları arasında da farklılık göstermektedir. Küçük ölçekli işletmelerde öz sermayenin pasif sermaye içerisindeki oranı daha fazla olması, küçük ölçekli işletmelerin büyük ölçekli işletmelere göre daha az kira arazisi işletmesinden kaynaklanmaktadır.

İncelenen işletmelerde işletme başına rantabilite faktörü, ortalama % 19,21, ekonomik rantabilite %4,19 olarak belirlenmiştir. Mali ve ekonomik rantabilitenin hesaplanması sonucu küçük ölçekli işletmelerde düşük değer tespit edilmiştir. Bu küçük ölçekli işletmelerde öz sermayenin fazla olmasına karşı net kar düzeyinin çok düşük olmasından kaynaklanmaktadır. İncelenen işletmelerde sermaye devir oranı % 18,16 olup, sermaye devir hızı 5,51 yıl olarak hesaplanmıştır. İncelenen işletmelerde mali kaldıraç oranı % 5,00 olarak tespit edilmiştir. Bu küçük ölçekli işletmelerde % 5,02 ve büyük ölçekli işletmelerde ise 4,96 olarak tespit edilmiştir.

Saf hasılanın aktif sermayeye oranı hesaplanmış ve küçük ölçekli işletmelerde %0,90 ve büyük ölçekli işletmelerde %8,34 ve işletme ortalaması %3,46 hesaplanmıştır. Küçük ölçekli işletmelerde öz sermayenin daha az etkin olduğu söylenebilir.

İncelenen işletmelerde işletme başına tarımsal gelir 3.580,43 milyon TL olarak hesaplanmıştır. Bu değer işletme gruplarına göre farklılık göstermektedir. Küçük ölçekli işletmelerde işletme başına tarımsal gelir 2.162,82 milyon TL büyük ölçekli işletmelerde 6.272,24 milyon TL olarak hesaplanmıştır. İşletmelerin yeter gelirli sayılabilmesi için tarımsal aile gelirinin en az 3.698 milyon TL olması gerekmektedir. Bu değere göre küçük ölçekli işletmeler yeter gelirli olarak görülmemektedir. Büyük ölçekli işletmeler yeter gelirli işletmeler olarak kabul edilmektedir. Ayrıca incelenen işletmeler işletme ortalamasına göre değerlendirildiğinde, genel olarak işletmelerin yeter gelirli olmadıklarını görülmektedir. İncelenen işletmelerde işletme başına toplam aile geliri de 4.689,88 milyon TL hesaplanmıştır.

İşletme yöneticilerinin üye oldukları kooperatif sayılarına bakıldığında küçük ölçekli işletme yöneticilerinin kooperatiflerle iş birliği yapmaya daha yatkın olduğu görülmektedir. Bu durum küçük ölçekli işletmelerin büyük ölçekli işletmelere göre sermayelerinin yetersiz olması ve üretim girdilerini temin etmekte sıkıntı çekmelerinden kaynaklanmaktadır.

Genel olarak kooperatife üye olan işletme yöneticilerinin kooperatif hakkındaki bilgi düzeylerine bakıldığında % 58,70'inin bilgi sahibi olmadığı görülmektedir.

Kooperatiflerin kuruluş aşamasında, ilgili kurumların gerekli araştırmaları yapması gerekmektedir. Kooperatifler bir aile kurumu olmaktan ziyade, kooperatiflerin bulunduğu yörede herkese açık olmalıdır. Kooperatiflere üye olmakta siyasi görüş ve akrabacılık ön planda tutulmamalıdır. Bu hareket kooperatifçiliğin temel ilkelerinden olan demokratik yönetim ve serbest giriş ilkesi ile çelişmektedir.

Yapılan çalışmada yem bitkileri ekim alanına rastlanmaması da üreticilerin ve kooperatif yönetiminin bu konuya gerekli önemi vermediğini göstermektedir. Bu konuda proje sorumlusu olan ilgili bakanlık zorlayıcı tedbirler almalı ve kooperatif yönetimi de bu

konunun takipçisi olmalıdır. Süt sığırcılığında kaba yem kalitesi süt verimi açısından çok önemli olmaktadır. Bu konuda üreticilere gerekli teknik bilgi verilmelidir.

İncelenen işletmelerde süt sığırcılığına ait düzenli bir kayıt sistemi bulunmamaktadır. Karlı ve düzenli bir işletme sistemi için ve gerekli planlamaları zamanında yapmak için kayıt sistemi şarttır.

Kooperatifler, üreticilerin ihtiyacı olan girdileri temin etmekte ve ürünleri pazarlamada yetersiz kalmaktadır. Hem girdilerin temininde hem de ürünlerin pazarlanmasında üreticiler büyük firmalarla karşılaşmakta ve pazarlık şansı olamamaktadır. Bu durum maliyeti yükseltirken geliri de azaltmaktadır. Bu durum üreticilerin eline geçmesi gereken paranın aracılardan yada firmaların eline geçmesi anlamına gelmektedir. Bu konuda kooperatiflerin öncülük yapması, girdilerin ucuz temin edilmesini sağlayacağı gibi, üreticileri de fiyat belirleme konusunda söz sahibi yapacaktır. Zira kooperatiflerin kurulması ve üreticilerin bir araya gelmelerinin ana temeli de bu konulara dayanmaktadır.

Bütün bunların yapılabilmesi için kooperatif ortaklarının kooperatiflere ilgilerinin artırılması ve ortak ve yöneticilerinin bu konuda bilinçlendirilerek, iyi bir kooperatif – ortak ilişkisinin sağlanması gerekmektedir. Aynı zamanda ilgili kamu kurumları gerekli denetimleri yaparak, kooperatiflerin demokratiklikten uzak ve birkaç kişi tarafında yönetilen aile şirketleri haline gelmesini önlemeli gerekli durumlarda destek verilmelidir.

KAYNAKLAR

- Açıl, A.F., Demirci, R., 1984. Tarım Ekonomisi Dersleri, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 880, Ankara
- Akgüç, Ö., 1995. Mali Tablolar Analizi, Muhasebe Enstitüsü Eğitim ve Araştırma Vakfı, Yayın No:16, İstanbul
- Aksoyak, Ş., 1995. Konya İlinde Kültür + Melez Süt Sığırcılığı İşletmeleri İle Yerli Irk Süt Sığırcılığı İşletmelerinin Ekonomik Yönden Karşılaştırılması, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya
- Anonim 2003. Konya Tarım İl Müdürlüğü, Konya Tarım Master Planı, Konya
- Çıkin, A., 1982. Kooperatifleşmenin Tarım İşletmelerine Üzerine Ekonomik Etkileri, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ofset Basımevi, İzmir.
- Duymaz, İ., 1985. Türkiye'de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşmeleri. Türk Kooperatifçilik Kurumu, Yayın No:60, Ankara
- Erkuş, A., 1979. Ankara İli Yeni Mahalle İlçesinde Kontrollü Kredi Uygulaması Yapılan Tarım İşletmelerinin Planlanması Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları,

- No:709, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler:415, Ankara
- Gündoğmuş, E. ve Tanrıvermiş, H., 2001. Doğrudan Gelir Desteği Pilot Uygulamasının İzleme ve Deđerlendirilmesi, Tarım Ekonomisi Araştırma Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Araştırma Enstitüsü, Yayın No:57, Sayfa:38-65, Ankara
- İnan, İ.H., 1998. Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği, Genişletilmiş Dördüncü Baskı, Tekirdađ
- İnan, İ.H., Demirkol, C., Gaytancıoğlu, O., 2001. Hayvancılıkta Kayıt Tutmanın Türkiye Ekonomisine Olası Katkıları : Damızlık Sığır Yetiřtiricileri Birlikleri Örneđi, Türkiye-Hollanda Besi ve Süt Hayvancılığı Sempozyumu, Ankara
- Karaarslan, G., 2000. Tokat ili Merkez İlçede Projeye Dayalı Süt Sığırcılığı İşletmelerinin Ekonomik Analizi, Gaziosmanpařa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tokat
- Mülayim, Z.G., 1995. Kooperatifçilik, Yetkin Yayınları, Ankara
- Özudoğru, H., 2003. Köy-Koop Kırklareli Birliđinin Ekonomik Analizi ve Yöneticilerin Kooperatif İşletmelerinin Başarısına Etkilerinin Deđerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara
- Toy, A., 2002. Nazilli İlçesinin Tarım İşletmelerinin Ekonomik Yapısı, Finansman ve Yatırım Analizi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara
- Turan, A., 1997. Çerkeş İlçesinde Süt Sığırcılığı Yapan Tarım İşletmeleri Üzerine Kooperatifleşmenin Etkileri, Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları, No:5, Ankara
- Yemane, T., 1967. Elementary Sampling Theory. Prentice-Hall Inc. Englewood Cliffs, New Jersey